

Про затвердження Порядку надання навчальній літературі, засобам навчання і навчальному обладнанню грифів та свідоцтв Міністерства освіти і науки України

**Наказ Міністерства освіти і науки України
від 17 червня 2008 року № 537**

**Зареєстровано в Міністерстві юстиції України
10 липня 2008 р. за № 628/15319**

**Із змінами і доповненнями, внесеними
наказом Міністерства освіти і науки України
від 9 вересня 2014 року № 1006**

Відповідно до Законів України "Про освіту", "Про вищу освіту", "Про загальну середню освіту", "Про професійно-технічну освіту", "Про дошкільну освіту", "Про позашкільну освіту", постанов Кабінету Міністрів України від 28.08.2003 № 1378 "Про вдосконалення роботи із забезпечення учнів і студентів навчальних закладів підручниками та посібниками", від 07.02.2006 № 108 "Про утворення Інституту інноваційних технологій і змісту освіти" та з метою поліпшення якості навчальних видань, засобів навчання і навчального обладнання, удосконалення проведення їхньої експертизи **НАКАЗУЮ:**

1. Затвердити Порядок надання навчальній літературі, засобам навчання і навчальному обладнанню грифів та свідоцтв Міністерства освіти і науки України (далі — Порядок), що додається.

2. Інституту інноваційних технологій і змісту освіти (в. о. директора Завалевський Ю. І.) організувати роботу комісії з питань освіти Міністерства освіти і науки України та підготовку відповідних матеріалів для надання грифів та свідоцтв Міністерством освіти і науки України відповідно до цього Порядку.

3. Державному музею іграшки (Гладун Л. В.) організувати роботу Міжвідомчої художньо-технічної ради з іграшок та навчально-наочних ігрових посібників Міністерства освіти і науки України і підготовку відповідних матеріалів для надання грифів іграшкам (навчально-наочним ігровим посібникам) відповідно до цього Порядку.

4. Департаментам загальної середньої та дошкільної освіти (Єресько О. В.), професійно-технічної освіти (Десятков Т. М.) здійснювати координацію та контроль роботи комісії Науково-методичної ради з питань освіти Міністерства освіти і науки України.

(пункт 4 із змінами, внесеними згідно з наказом

Міністерства освіти і науки України від 09.09.2014 р. № 1006)

5. Визнати таким, що втратив чинність, наказ Міністерства освіти і науки України від 23.12.2004 № 973 "Про затвердження Порядку надання навчальній літературі, засобам навчання і навчальному обладнанню грифів та свідоцтв Міністерства освіти і науки України", зареєстрований у Міністерстві юстиції України 12.01.2005 за № 26/10306 (із змінами).

6. Скасувати наказ Міністерства освіти і науки України від 31.08.2006 № 636 "Про затвердження Порядку надання навчальній літературі, засобам навчання і навчальному обладнанню грифів та свідоцтв Міністерства освіти і науки України".

7. Контроль за виконанням наказу залишаю за собою.

Міністр

І. О. Вакарчук

ПОГОДЖЕНО:

Заступник Міністра охорони здоров'я України

В. В. Лазоришинець

Голова Державного комітету України

з питань технічного регулювання та споживчої політики

Л. В. Лосюк

В. о. Голови Державного комітету України

з питань регуляторної політики та підприємництва

А. Гота

**ЗАТВЕРДЖЕНО
наказом Міністерства освіти
і науки України
від 17 червня 2008 р. № 537**

**Зареєстровано
в Міністерстві юстиції України
10 липня 2008 р. за № 628/15319**

ПОРЯДОК

**надання навчальній літературі, засобам навчання і навчальному обладнанню
грифів та свідоцтв Міністерства освіти і науки України**

1. Загальні положення

1.1. Цей Порядок визначає систему організаційної роботи Міністерства освіти і науки України щодо проведення науково-методичної експертизи навчальної літератури, засобів навчання і навчального обладнання, офіційного підтвердження доцільності їх використання у навчально-виховному процесі в дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних, професійно-технічних навчальних закладах України.

(пункт 1.1 із змінами, внесеними згідно з наказом

Міністерства освіти і науки України від 09.09.2014 р. № 1006)

1.2. Порядок ґрунтується на положеннях і нормах Законів України "Про освіту", "Про загальну середню освіту", "Про вищу освіту", "Про професійно-технічну освіту", "Про позашкільну освіту", "Про видавничу справу", "Про наукову і науково-технічну експертизу", "Про авторське право і суміжні права", постанов Кабінету Міністрів України від 16.11.2000 № 1717 "Про перехід загальноосвітніх навчальних закладів на новий зміст, структуру і 12-річний термін навчання", від 14.01.2004 № 24 "Про затвердження Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти", від 28.08.2003 № 1378 "Про вдосконалення роботи із забезпечення учнів і студентів навчальних закладів підручниками та посібниками", від 07.02.2006 № 108 "Про

утворення Інституту інноваційних технологій і змісту освіти", з урахуванням вимог Державних санітарних правил і норм, гігієнічних вимог до друкованої продукції для дітей, Державного стандарту України ДСТУ 3017-95 "Видання. Основні види. Терміни та визначення", інших нормативно-правових актів, що регламентують діяльність МОН щодо науково-методичного забезпечення системи освіти.

(пункт 1.2 із змінами, внесеними згідно з наказом Міністерства освіти і науки України від 09.09.2014 р. № 1006)

1.3. Офіційне визнання відповідності навчальної літератури, засобів навчання і навчального обладнання вимогам державних стандартів освіти, державних санітарних правил і норм, гігієнічних нормативів, інших нормативних документів реалізується через процедуру надання МОН відповідного грифа МОН або свідоцтва МОН "Про визнання відповідності педагогічним вимогам" (далі — Свідоцтво).

1.4. Грифи МОН надають такій навчальній літературі:

1.4.1. **Навчальним програмам** — навчальне видання, що визначає зміст, обсяг, вимоги до результатів навчання, а також порядок вивчення і викладання певної навчальної дисципліни чи її розділу.

1.4.2. **Підручникам** — навчальне видання із систематизованим викладом дисципліни (її розділу, частини), що відповідає навчальній програмі та офіційно затверджене як таке (до підручників також належить буквар).

1.4.3. **Навчальним посібникам** — навчальне видання, що доповнює або частково замінює підручник та офіційно затверджене як таке.

1.4.4. **Навчально-методичним або методичним посібникам** — навчальне видання з методики викладання навчальної дисципліни (її розділу, частини) або з методики виховання (може використовуватися в навчальному процесі за умови схвалення предметною комісією Науково-методичної ради з питань освіти МОН).

1.4.5. **Хрестоматіям** — навчальне видання літературно-художніх, історичних та інших творів чи уривків з них, які є об'єктом вивчення.

1.4.6. **Зібранням творів** — однотомичне чи багатотомичне видання творів одного або декількох авторів, що дає уявлення про його (їхню) творчість у цілому (до зібрання творів належить серія "Шкільна бібліотека").

1.4.7. **Словникам** — довідкове видання упорядкованого переліку мовних одиниць (слів, словосполучень, фраз, термінів, імен, знаків), доповнених відповідними довідковими даними.

1.4.8. **Енциклопедіям** — довідкове видання зведення основних відомостей з однієї чи всіх галузей знання та практичної діяльності, викладених у коротких статтях, розташованих за абеткою їхніх назв або в систематичному порядку.

1.4.9. **Тлумачним словником для школярів** — мовний словник, що пояснює значення слів певної мови, дає граматичну, стилістичну характеристики, приклади застосування та інші відомості (може використовуватися в навчальному процесі за умови схвалення предметною комісією Науково-методичної ради з питань освіти МОН).

(підпункт 1.4.9 пункту 1.4 із змінами, внесеними згідно з наказом Міністерства освіти і науки України від 09.09.2014 р. № 1006)

1.4.10. **Термінологічним словником для школярів** — словник термінів та визначень певної галузі знання (може використовуватися в навчальному процесі за умови схвалення предметною комісією Науково-методичної ради з питань освіти МОН).

(підпункт 1.4.10 пункту 1.4 із змінами, внесеними згідно з наказом Міністерства освіти і науки України від 09.09.2014 р. № 1006)

1.4.11. **Довідником для школярів** — довідкове видання прикладного характеру, побудоване за абеткою назв статей або в систематичному порядку.

(підпункт 1.4.11 пункту 1.4 із змінами, внесеними згідно з наказом Міністерства освіти і науки України від 09.09.2014 р. № 1006)

1.4.12. **Практикумам** — навчальне видання практичних завдань і вправ, що сприяють засвоєнню набутих знань, умінь і навичок. Різновидом практикумів є збірники задач і вправ, тестові завдання, збірники текстів диктантів і переказів, інструкції до лабораторних і практичних робіт, дидактичні матеріали (такі видання можуть також використовуватися в навчальному процесі за умови схвалення предметною комісією Науково-методичної ради з питань освіти МОН).

1.4.13. **Навчальним наочним посібникам** — навчальне образотворче видання матеріалів на допомогу у вивченні, викладанні чи вихованні.

1.4.14. **Альбомам** — книжкове або комплектне аркушеве образотворче видання, що має або не має пояснювальний текст.

1.5. Грифи МОН надають таким засобам навчання:

1.5.1. **Навчально-наочним ігровим посібникам** — іграшки, виготовлені з різних матеріалів, зміст і форма яких забезпечують засвоєння (закріплення) знань, формування навичок.

1.5.2. **Атласам** — альбом зображень різних об'єктів (карти, креслення, малюнки тощо), що пропонуються з метою навчання або практичного використання.

1.5.3. **Навчальним картам** — картографічний твір установленого формату, який побудований у картографічній проекції, узагальнений і виконаний у певній системі умовних позначень зображення поверхні Землі, іншого небесного тіла чи позаземного простору з розміщеними на них об'єктами реальної дійсності, зміст яких визначається навчальними програмами.

1.5.4. **Відео- та аудіозасобам навчання** — засоби навчання, застосування яких потребує використання спеціальної техніки (апаратури) для подачі закладеної у них інформації.

1.5.5. **Електронним засобам навчального призначення** — засоби навчання, що зберігаються на цифрових або аналогових носіях даних і відтворюються на електронному обладнанні (комп'ютерні програми загальнодидактичного спрямування, електронні таблиці, електронні бібліотеки, слайдтеки, тестові завдання, віртуальні лабораторії тощо).

1.5.6. **Електронним засобам загального призначення** — засоби навчання, що зберігаються на цифрових або аналогових носіях даних і відтворюються на електронному обладнанні та забезпечують підтримку інноваційних технологій навчання (операційні системи, прикладні програми, автоматизовані системи управління, бази даних тощо).

1.6. **Міністерство освіти і науки України встановлює два види грифів:**

"Затверджено Міністерством освіти і науки України";

"Рекомендовано Міністерством освіти і науки України".

1.7. **Гриф "Затверджено Міністерством освіти і науки України"** надають навчальним програмам з предметів інваріантної складової навчальних планів загальноосвітніх навчальних закладів 12-річної школи та підручникам, які мають гриф "Рекомендовано Міністерством освіти і науки України", пройшли апробацію та моніторингові дослідження у загальноосвіт-

ніх, професійно-технічних навчальних закладах. Рішення про надання грифа "Затверджено Міністерством освіти і науки України" приймається на колегії МОН та затверджується наказом МОН.

1.8. Гриф "**Рекомендовано Міністерством освіти і науки України**" надають підручникам, що стали переможцями Всеукраїнського конкурсу навчальних програм та підручників для загальноосвітніх навчальних закладів і плануються для апробації та моніторингових досліджень у загальноосвітніх, професійно-технічних навчальних закладах. Рішення про надання грифа "Рекомендовано Міністерством освіти і науки України" приймається на колегії МОН та затверджується наказом МОН.

Цей вид грифа надають також іншим навчальним виданням і засобам навчання, які зазначені у пунктах 1.4 та 1.5 цього Порядку (навчально-наочним ігровим посібникам гриф надається після погодження авторського зразка Міжвідомчою художньо-технічною радою з іграшок та навчально-наочних ігрових посібників МОН (далі — Міжвідомча художньо-технічна рада).

1.9. На підставі висновків відповідної комісії Науково-методичної ради з питань освіти МОН суб'єкту, який звернувся з листом-клопотанням, надсилається повідомлення щодо рішення про надання грифа "Рекомендовано Міністерством освіти і науки України" листом МОН за підписом заступника Міністра, що відповідає за відповідний напрям освіти.

1.10. Текст грифа МОН містить інформацію про призначення та вид навчального видання або засобу навчання, зазначається тип навчального закладу відповідно до освітнього або освітньо-кваліфікаційного рівня, де передбачено його використання. Інформація зазначається на титульному аркуші під назвою навчального видання (у підзаголовковій інформації), у вихідних даних картографічних або табличних виробів. На звороті титульного аркуша (у вихідних даних засобів навчання) указуються номер і дата листа або наказу МОН, яким надано гриф МОН.

(пункт 1.10 із змінами, внесеними згідно з наказом Міністерства освіти і науки України від 09.09.2014 р. № 1006)

1.11. Навчально-методичній літературі (практикумам, хрестоматіям, методичним розробкам, навчально-методичним посібникам, робочим зошитам, дидактичним матеріалам тощо) за рішенням відповідної комісії Науково-методичної ради з питань освіти МОН може надаватися схвалення до використання у загальноосвітніх або професійно-технічних навчальних закладах — "**Схвалено для використання у загальноосвітніх або професійно-технічних навчальних закладах**". Це схвалення зазначається на звороті титульного аркуша навчального видання.

1.12. Пункт 1.12 виключено

(згідно з наказом Міністерства освіти і науки України від 09.09.2014 р. № 1006, у зв'язку з цим пункти 1.13 - 1.16 вважати відповідно пунктами 1.12 - 1.15)

1.12. Свідоцтво МОН "Використання в закладах освіти України дозволяється" надається таким засобам навчання і навчальному обладнанню:

1.12.1. Навчальним моделям - засіб навчання, що відтворює, імітує образ якого-небудь об'єкта, процесу або явища і використовується для одержання нових знань.

1.12.2. Приладам і пристосуванням - технічні пристрої, що є засобами навчання та призначені для демонстрації явищ та процесів, вимірювання фізичних величин, регулювання і контролю.

1.12.3. Обладнанню загального призначення - сукупності матеріальних об'єктів, які формують навчальне середовище, але не використовуються як джерело знань.

1.12.4. Допоміжним друкованим засобам навчання та обов'язковій діловій документації закладів освіти.

1.13. Свідоцтво видається головною організацією з питань стандартизації засобів навчання та обладнання для закладів освіти МОН на підставі позитивного висновку відповідної фахової комісії Науково-методичної ради з питань освіти МОН.

1.14. Текст бланка Свідоцтва містить інформацію про найменування виробника, фізичної або юридичної особи - суб'єкта підприємницької діяльності, та його місцезнаходження, назву виробу із зазначенням його вихідних характеристик, артикула (для допоміжних друкованих засобів навчання) і номера нормативно-технічного документа, за яким виготовлено і якому відповідає виріб, зазначаються серійне виробництво або конкретна кількість виробу, його вид та група, термін дії Свідоцтва, реєстраційний номер та дата.

На четвертій сторінці обкладинки (палітурки) у вихідних даних засобів навчання у технічному паспорті (етикетці) обладнання зазначаються дата та реєстраційний номер видачі Свідоцтва.

1.15. Навчальні видання і засоби навчання, які отримали гриф МОН чи Свідоцтво або схвалені до використання у навчальних закладах рішенням відповідної комісії Науково-методичної ради з питань освіти МОН, уносяться до переліку навчальної літератури, засобів навчання і навчального обладнання, рекомендованих МОН для практичного використання в закладах освіти.

2. Організація експертизи навчальної літератури, засобів навчання та навчального обладнання

2.1. Організація роботи комісій Науково-методичної ради з питань освіти МОН покладається на відповідні департаменти МОН та Інститут інноваційних технологій і змісту освіти (далі — Інститут). Організація проведення експертизи підручників, навчальних посібників, які їх замінюють, інших навчальних видань та засобів навчання і навчального обладнання для загальноосвітніх, професійно-технічних навчальних закладів покладається на Інститут.

(пункт 2.1 із змінами, внесеними згідно з наказом Міністерства освіти і науки України від 09.09.2014 р. № 1006)

2.2. До складу комісії Науково-методичної ради з питань освіти МОН можуть входити члені Академії педагогічних наук України (за згодою) та інших наукових установ і вищих навчальних закладів, фахівці МОН, Інституту, методичних установ, загальноосвітніх, професійно-технічних та вищих навчальних закладів.

2.3. Для одержання грифа МОН або Свідоцтва автор, видавництво або інші фізичні та юридичні особи — суб'єкти підприємницької діяльності, що мають виключні права на використання твору, засобу навчання чи навчального обладнання, звертаються з листом-клопотанням до Інституту. За проханням автора (виробника) навчально-наочних ігрових посібників на підставі рішення Міжвідомчої художньо-технічної ради з іграшок та навчально-наочних ігрових посібників лист-клопотання до Інституту може подавати Державний музей іграшки.

2.4. У листі-клопотанні зазначають: повну назву та вид навчального видання, засобу навчання чи навчального обладнання, автора (авторів), кому адресована книга, засіб навчання чи навчальне обладнання, тип навчального закладу відповідно до освітнього чи освітньо-кваліфікаційного рівня, відповідність видання навчальній програмі із зазначенням предмета чи курсу

(дисципліни), дотримання державних і галузевих стандартів на виріб (для засобів навчання і навчального обладнання).

Для навчальних видань до листа-клопотання додають:

попередньо відредагований рукопис у двох примірниках українською мовою (для навчальних закладів з навчанням українською мовою) або мовою національної меншини (для навчальних закладів з навчанням мовами національних меншин);
рецензії не менше двох фахівців відповідної галузі знань;
відповідь авторів на зауваження рецензентів (за наявності);
редакційний висновок (якщо рукопис подає видавництво), у якому дається оцінка якості рукопису, його відповідності навчальній програмі, зазначаються актуальність та оригінальність навчальної книги;
абзац сьомий пункту 2.4 виключено

(згідно з наказом Міністерства освіти і науки України від 09.09.2014 р. № 1006, у зв'язку з цим абзаци восьмий - двадцять восьмий вважати відповідно абзацами сьомим - двадцять сьомим)

витяг з рішення вченої ради вищого навчального закладу з рекомендацією до друку, програма дисципліни та копія навчального плану (для видань, що адресуються вищим навчальним закладам);

відомості про авторів (прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, учене звання (за наявності)).

Для засобів навчання та обладнання навчального і загального призначення до листа-клопотання додають:

зразки (макети, авторські оригінали, кольорові проби), компакт-диски в повному комплекті для забезпечення їх огляду з метою проведення експертизи та випробування у двох примірниках;

рецензії не менше двох фахівців відповідної галузі знань;

відповідь автора на зауваження рецензентів (за наявності);

редакційний висновок (для друкованих засобів навчання: стінні карти, атласи, навчальні таблиці тощо) або протокол випробувань (для навчального обладнання), у якому дається оцінка якості засобу навчання (обладнання) із зазначенням відмінностей виробу від існуючих видів продукції навчального призначення;

методичні рекомендації щодо використання засобу навчання або навчального обладнання у навчально-виховному процесі;

проектно-технічну документацію (технічні умови, технічний опис) на виріб (або комплект чи комплекс) з попереднім погодженням їх з головною організацією МОН з питань стандартизації засобів навчання і обладнання закладів освіти в установленому порядку;

технічний паспорт на виріб (на конкретний вид продукції);

копії санітарно-гігієнічного висновку;

копії сертифіката відповідності системи УкрСепро на продукцію, що входить до Переліку продукції, що підлягає обов'язковій сертифікації в Україні, затвердженого наказом Держспоживстандарту України від 01.05.2005 № 28, зареєстровано-го у Міністерстві юстиції 04.05.2005 за № 466/10746;

інструкцію з інсталяції або настанову користувача до електронного засобу навчального або загального призначення;

відредаговану інформацію текстового матеріалу електронного засобу навчального або загального призначення (може надаватися на паперовому носії).

Для навчально-наочних ігрових посібників до листа-клопотання додаються:

зразки (макети, авторські оригінали, кольорові проби) у повному комплекті у двох примірниках;

рецензії не менше двох фахівців відповідної галузі знань;

методичні рекомендації щодо використання навчально-наочного ігрового посібника в навчально-виховному процесі;

проектно-технічну документацію (технічні умови, технічний опис), погоджену з Міжвідомчою художньо-технічною радою;

копія санітарно-гігієнічного висновку;

висновок науково-технічної та психолого-педагогічної експертизи Міжвідомчої художньо-технічної ради;

витяг із протоколу засідання Міжвідомчої художньо-технічної ради щодо погодження авторського зразка.

2.5. Подані матеріали реєструють в Інституті (за адресою 04070, м. Київ, вул. Сагайдачного, 37).

2.6. Експерти в термін до двох місяців дають оцінку якості рукопису, засобу навчання або навчального обладнання, їх відповідності вимогам галузевих та державних стандартів і повертають матеріали до Інституту, який передає зазначені матеріали разом з експертними висновками на розгляд відповідної комісії Науково-методичної ради з питань освіти МОН.

2.7. Після одержання зазначених матеріалів відповідна комісія Науково-методичної ради з питань освіти МОН протягом 10 робочих днів (термін експертизи може бути подовжений (але не більше ніж на 14 робочих днів) керівником відділення Науково-методичної ради з питань освіти МОН, до якої належить комісія) на їх підставі вносить рішення про надання рукопису, засобу навчання або навчальному обладнанню відповідного грифа МОН або Свідоцтва.

2.8. Після прийняття відповідною комісією Науково-методичної ради з питань освіти МОН рішення щодо поданого рукопису навчального видання, засобу навчання або навчального обладнання голова комісії у тижневий строк повертає до Інституту розглянуті матеріали разом із випискою з протоколу засідання комісії. У разі прийняття комісією негативного рішення подається вмотивований висновок про відхилення рукопису навчального видання, засобу навчання або навчального обладнання. У таких випадках на вимогу замовника може призначатися додаткова незалежна експертиза. Розгляд її матеріалів повторно здійснює комісія під контролем голови бюро відповідного відділення Науково-методичної ради з питань освіти МОН.

2.9. Узагальнені матеріали та пакет необхідних документів щодо надання грифа МОН або Свідоцтва не пізніше ніж 14 робочих днів передаються Інститутом до МОН для затвердження відповідного рішення.

2.10. На підставі позитивного рішення відповідної комісії Науково-методичної ради з питань освіти МОН процедуру підготовки і передачі до МОН матеріалів щодо надання грифа навчально-наочним ігровим посібникам здійснює Державний музей іграшки.

2.11. Після затвердження рішення про надання грифа МОН або Свідоцтва, у десятиденний термін надсилає лист про надання грифа МОН або Свідоцтва автору, видавництву або іншій фізичній чи юридичній особі — суб'єкту підприємницької діяльності, що зверталися з клопотанням.

3. Порядок скасування грифа МОН та Свідоцтва

3.1. У разі неякісної редакційної підготовки навчального видання або його поліграфічного виконання, переробки тексту оригіналу (оригінал-макета), недостовірного перекладу чи недосконалого виготовлення засобу навчання або навчального обладнання, порушення чинних стандартів, педагогічних вимог та вимог технічної документації, що призвело до зниження їх наукового і науково-методичного рівня та якості, наданий гриф МОН або Свідоцтво скасовується наказом МОН на підставі висновків відповідної комісії Науково-методичної ради з питань освіти МОН.

У разі невідповідності навчально-наочного посібника зразку еталона, затвердженому в установленому порядку Міжвідомчою художньо-технічною радою, гриф МОН скасовується.

3.2. Відмова автора, видавця доопрацювати рукопис, а виробника — засіб навчання чи навчальне обладнання відповідно до зауважень експертів або висновку відповідної комісії Науково-методичної ради з питань освіти МОН дає підстави для скасування раніше наданого грифа МОН або Свідоцтва.

3.3. Редакція грифа МОН або Свідоцтва не може самочинно змінюватися видавцем (виробником). У разі спотворення тексту грифа МОН або висновку Свідоцтва їх скасовує МОН.

4. Термін дії грифа та Свідоцтва

4.1. Термін дії наданого грифа навчальних видань для загальноосвітніх, професійно-технічних навчальних закладів — 5 років з дня офіційного затвердження відповідного рішення.

(пункт 4.1 із змінами, внесеними згідно з наказом Міністерства освіти і науки України від 09.09.2014 р. № 1006)

4.2. Термін дії грифа для навчально-наочних ігрових посібників — 3 роки.

4.3. Термін дії Свідоцтва для засобів навчання та навчального обладнання визначається окремо до кожного виду.

Директор департаменту дошкільної та загальної середньої освіти

О. В. Єресько